

VÁLTOZÓ HATÁROK, REHABILITÁLT TANÍTÓKÉPZŐK

**(AZ 1938 ÉS 1941 KÖZÖTT MAGYARORSZÁGHOZ VISSZATÉRT
TERÜLETEK TANÍTÓKÉPZŐINEK KÖNYVTÁRAI)**

Magyarország huszadik századi történetéhez – a közép-kelet-európai régióban nem egyedülállóan – hozzátartozik a fél évszázad alatti többszöri jelentős határváltozás¹. A közoktatásügyben, a tanítóképzésben és könyvtáraik történetében az 1938 és 1941 közötti határmódosulások jelentős változásokat hoztak: a magyar kormány igyekezett – más oktatási, kulturális intézményekhez hasonlóan – a korábban is a magyar tanítóképzés szolgálatában álló, s a trianoni döntés következtében a határon kívül rekedt oktatási intézményeket ismét a magyar tanítóképzés szolgálatába állítani. A határmódosulások azonban egymástól eltérő időpontban történtek, a korábban hazánkhoz tartozó területek visszacsatolását követő birtokbavétel pedig más és más módon valósult meg, melynek következményei a képzők rehabilitációját is befolyásolták.

Az 1938. szeptember 29-i müncheni egyezményben Anglia, Franciaország és Olaszország hozzájárultak ahhoz, hogy Hitler újrarajzolja Közép-Európa térképét. A Csehszlovákiához tartozó magyar területek igényeiről azonban csak kétoldalú megállapodás született: Ribbentrop és Ciano közösen döntött. Az első bécsi döntésre 1938. november 2-án került sor, amelynek eredményeként Magyarország megközelítően tizenkétezer négyzetkilométer területet, s vele több mint egymillió lakost kapott vissza: Komárom, Érsekújvár, Léva, Rozsnyó, Kassa, Ungvár és Munkács környéke. A visszacsatolt területek lakosságának 85,6 százaléka volt magyar. A döntéssel egyidőben a visszacsatolt területekre bevonult a magyar katonaság, amely biztosította a rendet. 1939.

¹ A határváltozások bel- és külpolitikai okainak bemutatása nem tartozik a dolgozat témakörébe, ám hatása a tanító- és tanítónőképzők, illetve az intézmények könyvtárainak történetére jelentős, ezért azok felidézése elengedhetetlen. A történelmi tabló felvázolásánál főként a PÖLÖSKEI Ferenc, GERGELY Jenő, IZSÁK Lajos által szerkesztett, Magyarország története 1918-1990 (Egyetemi tankönyv. - Bp.: Korona Kiadó, 1997.) című kötetre támaszkodtam.

március 15-én – Csehszlovákia formális megszűnése után – a magyar csapatok megkezdték Kárpátalja visszafoglalását, amely jelentősebb fegyveres konfliktus nélkül zajlott le, és amelynek eredményeként Magyarország területe újabb tizenkétezer négyzetkilométerrel, lakossága pedig mintegy hatszázezer fővel növekedett. A visszafoglalt területek lakosságából mindössze negyvenezer magyar, a többi főként rutén nemzetiségű volt. 1940. augusztus 30-án született meg a második bécsi döntés, amelynek értelmében Magyarország visszakapta Észak-Erdélyt és a Székelyföldet. A visszacsatolt, mintegy negyvenháromezer négyzetkilométernyi területen – benne jelentős magyar városok, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Csíksomlyó, Székelykeresztúr, Zilah, Szatmárnémeti, Máramarossziget, Sepsiszentgyörgy – közel két és félmillió lakos élt, melynek több mint fele magyar, negyvenkét százaléka pedig román nemzetiségű volt². A területi visszacsatolást kimondó határozat és a visszatért területek birtokbavétele között azonban ez esetben hetek teltek el, amíg a régióban a magyar ellenőrzés megvalósult. 1941. április 11-én – az önálló Horvátország kikiáltását követően – a magyar csapatok átlépték a déli határt, s megkezdődött Bácska, a Baranyai-háromszög, a Mura-vidék és a Muraköz megszállása. Az újabb területgyarapodás következtében több mint tizenegyezer négyzetkilométerrel növekedett az ország területe, és több mint egymillióval a lakosság lélekszáma, melynek negyven százaléka volt magyar. A magyar katonaság által megszállt területekkel egyidőben visszatértek a korábbi magyar városok is: Zombor, Zenta, Szabadka, Újvidék.

A területi visszacsatolások következtében, miután helyreállt a polgári közigazgatás és jogrend – kivéve Kárpátalját, ahol kormánybiztos működött, és a déli visszacsatolt területeken, ahol a háborús viszonyok miatt erre nem kerülhetett sor – visszaállították a Trianont megelőző városi, vármegyei és egyházi autonómiát. A közigazgatás normalizálódását követően pedig hamarosan visszaállították a korábbi közoktatási, felsőoktatási intézmények működését is; már amit a szűkre szabott idő lehetővé tett. A rehabilitált képzők, valamint könyvtáraik története hozzátartozik a korszak magyar nevelés- és könyvtártörténetéhez, jóllehet a mindössze néhány évig tartó folyamat – az ismert történelmi okok

² Dél-Erdélyben azonban még további négyszázezer magyar maradt.

miatt – nem tudta biztosítani a teljes visszaállítást, éppen csak elkezdődhetett a munka. Dolgozatomban a megkezdett munka részleges rekonstrukciójára vállalkozom, azoknak a forrásoknak a felhasználásával, amelyekhez a magyar közgyűjteményekben hozzá lehet jutni³. A rendelkezésre álló, igen hiányos dokumentumok alapján nem lehet pontosan megállapítani, hogy a Monarchia Magyarországon működő 108 képzőből melyek voltak azok, ahol a visszacsatolást követően újból magyar tanító- vagy tanítónőképző működött. Hiába ismert, hogy a trianoni döntést megelőzően hol működtek az országban képzők⁴, az csupán orientálni tud, de a kérdésre nem válaszol. Egyrészt azért, mert a két korszak magyar határai földrajzilag nem pontosan fedték egymást, másrészt azért, mert a területek visszacsatolását követően nem a régi intézmények mechanikus rehabilitációjával indították meg az ismét magyar fenntartású tanító- és tanítónőképzést, harmadrészt pedig azért, mert az „idegen megszállás alatt” több intézmény az utódország tanító-, illetve tanítóképzőjeként működött, ahol magyar nemzetiségű tanítójelöltek is tanultak. Sőt több intézmény éppen azáltal tudott működés- és életképes maradni, hogy az utód-országokban maradt magyar gyermekeket tanító, magyar nemzetiségi tanítókat és tanítónőket a korábbi magyar intézetekben készítették fel hivatásukra.

A képzők visszaállítására vonatkozóan központi intézkedés nem történt – nem is történhetett az ország időben eltérő növekedése miatt –, ezért egyedi rendeletekkel szabályozták az intézmények

³ A határváltozásokból eredő oktatási közigazgatás és igazgatás kérdéskörének részletes feldolgozása még nem történt meg. Kétségtelen, hogy a magyar politika számára presztízskérdés is volt a visszatért területek kulturális rehabilitációja, de ezen túl szakmai kérdései sem voltak elhanyagolhatók: az ismét Magyarországhoz tartozó területeken biztosítani kellett az oktatást, az oktatási intézmények működtetését, s e szempontból mindegy volt, hogy magyar vagy idegen nyelvű lakosságról szó. Az ország számára azonban ez jelentős anyagi terheket jelentett, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy Magyarország 1941. július 1-jétől hadviselő országgá is vált, s a háború egyre jelentősebb anyagi forrásokat kötött le. A politikai retorika szintjén a teljes intézményrendszer visszaállítása volt a cél, ténylegesen azonban ez nem valósult meg.

⁴ Az intézmények listáját a Nagyvárad Magyar Királyi Állami Leánylíceum és Tanítónőképző Intézet 1942/43. tanévi értesítőjének 32-33. oldalán tette közzé KISS József, a debreceni tankerület királyi főigazgatója, *A magyar tanítóképzés történeti kifejlődése* címmel, az évkönyv 17-52. oldalán megjelent tanulmányában.

működésének magyar hatáskör alá vételét, amelyek azonban nyilvánosan – a jelenleg ismert források szerint – nem jelentek meg, hanem minisztériumi leíratok formájában közvetlen intézkedések történtek.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium külön szerveztetett hozott létre a visszatért területek iskolaügyének koordinálására, s az oktatásügyi igazgatást kiterjesztésére Kassán, Komáromban, Marosvásárhelyen, Kolozsvárott és Szatmárnémetiben tankerületi főigazgatóságot állítottak fel. A magyar nyelv és irodalom, valamint a nemzetismereti tárgyakat külön tanterv szerint tanították. 1941. augusztus 27. és szeptember 13. között, Budapesten, az erdélyi és a keleti részek tanítóképző intézeti tanárai számára szakértekezletet szerveztek⁵, amelyen valamennyi tanár részt vett. A szakértekezlet kezdő előadásaként hangzott el Kiss Józsefnek, a debreceni tankerületi főigazgatónak a magyar tanítóképzésről írt részletes tanulmánya, melynek záró soriban a következőket olvashatjuk: *„Az öröndetes területi gyarapodások következtében újra megnőtt a tanítói szükség. Sok tanítóra lenne szükség. Sajnos, nincs és a hiány évről-évre előreláthatólag szaporodni fog. Igyekezni fogunk segíteni rajta. Kötelesség ez. Segélyekkel, a követelmények időleges leszállításával. A tanítóképző intézeti tanárságnak az a kötelessége, hogy teljes erejének latbavetésével igyekezzék a legjobb, a leglelkesebb, ízzig-vérig magyar tanítókat képezni, akiknek lelkében benne éljen a magyar történelmi öntudat, benne éljen nemzetünk, hazánk, magyarságunk minden sorsproblémája, érezzék és át tudják éreztetni, hogy itt nekünk élnünk és halnunk kell. Azért tartjuk a tanfolyamot, hogy itt minden alkalmat megadjunk arra, hogy az igen magas fokon álló magyar tanítóképzés minden problémájával, de minden törekvésével is megismerkedjenek. Ezeknek az előadásoknak a bevezetője az én előadásom.”*⁶

A magyar tanítóképzés részletes történetének 1939-1945 közötti korszaka feldolgozatlan, a VKM kronológiailag ideillő iratanyaga pedig jórészt megsemmisült, ezért dolgozatom megírásához szükséges kronológiai, történeti áttekintés elkészítéséhez Országos

⁵ Erre az értekezletre készült KISS József előzőkben idézett tanulmánya. Ettől az évtől kezdődően az értekezletet minden év augusztusának végén, szeptember elején megtartották.

⁶ KISS József: A magyar tanítóképzés ... – 52. old.

Pedagógiai Könyvtár és Múzeum értesítő-gyűjteményének átvizsgálása tűnt célravezetőnek. Az intézetek listájának alapjául Kiss József tanulmányában megjelent és – általa ugyan meg nem adott, de adatai alapján megállapíthatóan⁷ – az 1929/30. tanév alapján készült kimutatás szolgált. A jegyzéken működőként szereplő, „megszállott területen van” jelöléssel ellátott intézetek 1939 és 1944 közötti évkönyveit dolgoztam fel. A katalógus alapján azonban kiderült, hogy az értesítő-gyűjteményben, a megadott időintervallumban csupán az alábbi táblázatban felsorolt intézmények évkönyvei találhatók. Ez nem jelenti azonban, hogy az évkönyvek alapján összeállított intézményjegyzék teljes lenne, csupán azt, hogy ezek működéséről maradtak fenn hiteles források. A háborús évek zavaros viszonyai mellett lehettek más intézmények is, amelyek rövid ideig magyar képzőként működtek, ám – ha voltak is ilyenek – azok működéséről vagy nem adtak ki évkönyveket, vagy nem érkeztek be a magyar közgyűjteményekbe, illetve megsemmisültek. Az itt tárgyalt néhány zűrzavaros év időszakában mindhárom feltételezésnek valós alapja van. Az évkönyvek megjelenése még ezekben az években is kötelező érvényű volt, sőt a kultusztárca 1942-ben, a visszatért területek iskolái miatt külön közleményben⁸ erősítette meg az évkönyvek kiadására vonatkozó kötelezettséget, és mintákat közölt az intézményi éves statisztikák elkészítéséhez. Az intézmények rehabilitációja azonban egy időbeli folyamat

⁷ KISS József: A magyar tanítóképzés ... - 32-33. old. A tanulmányban a szerző nem jelölte meg, hogy kimutatása mely év alapján készült. A lista részletes áttanulmányozása alapján azonban egyértelművé vált, hogy a szerző szándéka szerint a jegyzék tartalmazza valamennyi tanító- és tanítónőképző intézetet, amely valaha Magyarországon működött, beleértve az időközben megszűnteket, illetve a határon kívül maradtakat is. A húszas és a harmincas évek fordulóján létrehozott tanítónőképzők – Zsámbék (1929), Székesfehérvár (1930), valamint Budapesten a Redemptorissa (1932) és az Orsolyita (1932) tanítónőképző – azonban még nem szerepelnek a jegyzéken, illetve a csurgói állami tanítóképző – melyet az 1932/33. tanévben megszüntettek – még mint működő intézmény szerepel a listán. Mindez arra enged következtetni, hogy a Kiss József által közölt intézményi lista – valószínűsíthetően – az 1929/30. tanévi állapotot rögzítette.

⁸ Közlemények: Az Iskolai Évkönyv szerkezete. In: Hivatalos Közlöny. 50. évf., 1942. 10. sz. – p.: 344-351.

eredményeként valósult meg⁹, miközben az intézmények működési területei egyre közelebb kerültek a háborúhoz, sőt hadszínterekké váltak, ezért – a rendelkezésre álló források alapján – ennél pontosabb adatgyűjtést elvégezni nem lehetett.

Az 1939 és 1944 között rehabilitált intézmények megjelent évkönyvei

Sz.	Az intézmény típusa	Az intézmény neve	Az alapítás éve	Meglévő évkönyvek	Megjegyzés
1.	Tanítóképzők	Kolozsvári Magyar Királyi Állami Líceum és Tanítóképző Intézet	1871	1940/41; 1941/42; 1942/43.	
2.		Lévai Magyar Királyi Állami Líceum	1870	1949/40; 1940/41; 1941/42.	
3.		Munkácsi Magyar Királyi Állami Magyar és Ruszin Tanítási Nyelvű Líceum és Tanítóképző Intézet	1914	1938/39; 1940/41; 1941/42; 1942/43; 1943/1944.	
4.		Székelykeresztúri Magyar Királyi Állami Líceum és Tanítóképző Intézet	1870	1942/43; 1943/44.	
5.		Csíkssomlyói Római Katolikus „Majláth” Líceum és Tanítóképző Intézet	1858	1940/41; 1941/42; 1942/43; 1943/44.	
6.		Szatmárnémeti Római Katolikus Líceum és Tanítóképző Intézet	1847	1943/44.	
7.		Nagyváradai Román Tanítási Nyelvű Görög Katolikus Líceum és Tanítóképző Intézet	1846	1941/42; 1943/44.	
8.		Szamosújvári Görög Katolikus Román Tanítási Nyelvű Líceum Tanítóképző Intézet	1869	1942/43; 1943/44.	

⁹ Például a sepsiszentgyörgyi református líceum I-III. osztálya számára csak az 1943/44. tanévben adta meg a tárca az államérvényes bizonyítvány kiadásának jogát, évkönyve nem jelent meg, ezért a felsorolásban sem szerepel.

Változó határok, rehabilitált tanítóképzők

9.	<i>Tanítónőképzők</i>	Kolozsvári Magyar Királyi Állami Tanítónőképző Intézet és Leánylíceum	1870	1940/41; 1941/42; 1942/43; 1943/44.	
10.		Nagyvárad Magyar Királyi Állami Leánylíceum és Tanítónőképző Intézet	1939	1940/41; 1941/42; 1942/43.	Egy kötetben
11.		Nagyvárad Szt. Orsolya-rendi Római Katolikus Leánylíceum	1858	1942/43; 1943/44.	
12.		Ungvári Görög Katolikus Leánylíceum és Tanítónőképző Intézet	1902	1940/41; 1941/42; 1942/43.	
13.		Szatmárnémeti Református Leánynevelő Intézet, Liceum és Tanítónőképző Intézet	1903	1943/44.	
14.		Zombori Magyar Királyi Állami Tanítónőképző Intézet és Leánylíceum	1873	1941/42; 1942/43.	
15.		Szamosújvári Görög Katolikus, Római Tanítási Nyelvű Leánylíceum és Tanítónőképző Intézet	1915	1941/42.	A Kiss József által összeállított listán nem szerepel.

Az adatok forrása a listán szereplő intézetek évkönyvei.

A visszatért területek kulturális rehabilitációja érdekében megindult a korábban nem Magyarországhoz tartozó területek könyvtárainak integrálása is: ez egyrészt a könyvtárak gyűjteményének magyar könyvekkel történő kiegészítését jelentette, másrészt pedig az idegen megszállás ideje alatt ott megjelent műveknek a magyar nemzeti könyvtár számára történő pótlólagos elküldését. A Magyarországról szállítandó könyvgyűjtemények összeállításában és adományozásában a kormányon kívül társadalmi szervezetek, egyesületek és oktatási intézmények is részt vettek. 1938. november 11-én megjelent a VKM rendelete¹⁰, amelyben a visszacsatolt területeken lévő

¹⁰ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 112.009/1938. IX. számú rendelete a visszacsatolt területi ifjúság számára ifjúsági könyvek gyűjtése tárgyában. In: Hivatalos Közlöny, 46. évf., 1938. 35. sz. – p.: 424. old.

magyar ifjúsági könyvtárak számára gyűjtési akciót szerveztek. A valamennyi oktatási intézménynek címzett rendelet a magyar tanulóifjúsághoz szóló felhívást közölte, amelynek értelmében a növendékek saját könyveik, önkéntes felajánlásával járulhattak hozzá a „hazatérő magyar tanulótestvérek” magyar könyvekkel történő ellátásához. *„A magyar ifjúságban ég a vágy, szeretne valamit a magáéból áldozni a hazatérő magyar tanulótestvérei számára. Ezért megengedem, hogy minden iskolában a tanulók ifjúsági irodalmi olvasmányaik, kedves könyveik közül önként felajánlhassanak szüleik engedélyével, de azoknak anyagi megterhelése nélkül annyi kötetet, amennyit nélkülözni tudnak. Ezzel tanulóifjúságunk olyan valamit nyújt visszatérő magyar tanulótestvéreinek, amit azok két évtizeden át nélkülöztek.”*¹¹ A felajánlott köteteket iskolánként gyűjtötték össze, a tanároknak át kellett vizsgálni, hogy azok megfelelőek-e az ifjúsági könyvtárak számára, illetve, hogy állapotuk alkalmas-e ajándékozásra. Az alkalomra a kormányzat külön ex librist¹² készíttetett, amelyet a kötetekbe be kellett ragasztani; az ex librisre rákerült az adományozó neve és iskolájának címe, ezzel segítették, hogy az ajándékozó és az ajándékozott közvetlen kapcsolatot tudjon létesíteni. Az ajándékkönyveket az iskolák csomagolták a „Magyar a Magyarért” mozgalom szállíttatta el. A jogszabályként közölt felhívás második részében az egyházi fennhatóságokat is arra kérte a tárca, hogy hasonló értelmű rendelkezéseket tegyenek. A felhívásra sorra jelentkeztek a tanítóképző diákjai is, akiknek könyvadományai többnyire a visszatért területeken működő tanító- és tanítónőképző intézetek könyvtáraiba kerültek. A visszacsatolt területek magyar könyvvél való ellátására azonban nemcsak a kormány szervezett akciót: A Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége 1940. szeptemberében körlevelet küldött a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületéhez, a visszacsatolt Erdély könyvtárai számára történő adakozás céljából¹³. A felhívásra igen jelentős mennyiségű könyvadomány

¹¹ Uo.

¹² Az ex libriseket az iskoláknak kellett megigényelniük a „Magyar a Magyarért” mozgalom vezetőségénél, amely Budapesten, a Miniszterelnökségen (I. kerület, Vár) székel.

¹³ A gyűjtés felhívására vonatkozó körlevél nem került elő a levéltárban, de a felhívásra érkezett felajánlások a Magyar Országos Levéltárban őrzött Könyvtári Központ anyagában – MOL XIX-I-20-40d. jelzet alatt – megtalálhatóak. A

érkezett, s a levéltárban fellelhető iratszám alatt a tételes jegyzékek is megtalálhatók. Dolgozatom terjedelme és feladata azonban nem teszi lehetővé, hogy azokat teljes terjedelmében közöljem ezért itt csupán a jelentősebb adományozókat és adományaik mértékét, tartalmi jellemzőit sorolom fel.

A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete felhívására érkezett fontosabb könyvadományok

<i>Sz.</i>	<i>Adományozó neve, székhelye</i>	<i>Adományozott könyv mennyisége</i>	<i>Az adományozott művek jellege</i>
1.	Athenaeum Kiadói Rt. - Budapest	1000 db.	Ifjúsági könyvek, szakkönyvek, klasszikusok, kortárs magyar írók.
2.	Csáthy Ferenc Egyetemi Könyvkereskedés és Irodalmi Vállalat Rt. - Budapest	210 db.	Szakkönyvek, operaszövegkönyvek.
3.	Cserépfalvi Kiadó - Budapest	301 db.	Népi írók művei
4.	Dante Könyvkiadó - Budapest	Nem közli	Szépirodalmi és tudományos munkák, ifjúsági irodalom
5.	Tisza István Tudományos Társaság - Debrecen	83 db.	Szakkönyvek
6.	Eggenberger-féle Könyvkereskedés - Budapest	195 db.	Szakkönyvek
7.	Királyi Magyar Egyetemi Nyomda - Budapest	1290 db.	Szakkönyvek, tankönyvek különböző típusú iskolák – többek között a tanítóképzők – számára, tantervek, rendtartások, szabályzatok

felhívásra érkező felajánlások válaszleveleinek hivatkozásai alapján a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete körlevelének száma 19.274/1940. volt.

8.	Földművelésügyi Minisztérium - Budapest	154 db.	Mezőgazdasági szakkönyvek
9.	Franklin Társulat - Budapest	1460 db.	20 db. erre a célra összeállított, egyenként 28 kötetből álló Franklin-ajándékesomag, rendeletek
10.	Kner Nyomda - Gyoma	Nem közli	A nyomda kiadványai
11.	Kókai Könyvkiadó - Budapest	888 db.	24 db. erre a célra összeállított, egyenként 37 kötetből álló ajándékesomag
12.	Légrády Testvérek - Budapest	2827 db.	28 db. erre a célra összeállított, egyenként 55 kötetből álló ajándékesomag, és egyéb kiadványok
13.	Magyar Földrajzi Társaság - Budapest	120 db.	Földrajzi Közlemények, Földrajzi zsebkönyv 1918- 1940 között megjelent köteteinek 5-5 példánya; Balaton-kutatás füzetek 5-5 példányban
14.	Singer és Wolfner Kiadó - Budapest	430 db.	Szépirodalom
15.	Szent István Társulat - Budapest	46800 db.(!)	60 db. erre a célra összeállított, egyenként 780 kötetből álló ajándékesomag
16.	Rózsavölgyi Könyvkiadó és Kereskedés - Budapest	Nem közli	Kották
17.	Teleki Pál - Budapest	639 db.	Angol, francia, német és magyar nyelvű könyvek
18.	Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium - Budapest	Nem közli	Lexikonok, enciklopédiák, tankönyvek

Az adatok forrása a Magyar Országos Levéltárban őrzött OL XIX-I-20-40d. jelzet alatt megtalálható iratcsomó.

A táblázatban felsoroltakon kívül több tudományos intézet, társaság és egyesület is adományozott, szám szerint ki nem mutatott mennyiségű könyvet és folyóiratot: Magyar Tudományos Akadémia, Luther Társaság, Meteorológiai Társaság, Nyelvtudományi Társaság, Pszichológiai Társaság, Szociográfiai

Intézet, Statisztikai Intézet, Magyar Történelmi Társulat, Királyi Magyar Természettudományi Társulat.

Az adományozásra történő felhívással egyidőben megindult a korábban megszállt területeken működő könyvnyomdák és kiadók termékeinek az Országos Széchényi Könyvtárba történő összegyűjtése is¹⁴: Felvidékről, Kárpátaljáról és Erdélyből. Ezek egy részét a kiadók visszamenőleg, önként küldték meg a nemzeti könyvtár számára, más részét pedig a könyvtár igyekezett összegyűjteni¹⁵.

Az országból kiáramló adományokból jelentős mennyiséget kaptak a rehabilitációra kijelölt tanító- és tanítónőképző intézetek is, a korábbi magyar tanító- és tanítónőképző iskolák pedig testvérkapcsolatokat létesítettek az újonnan visszatért területek képzőivel, és a könyvadományozások ezt követően már központi közvetítés nélkül, közvetlenül áramlottak a visszacsatolt területek intézményeibe. Az intézmények könyvtárai gyarapodásának egyik fő forrása ez lett.

A visszacsatolt területeken rehabilitált képzők, felszereléseik, benne könyvtáraik örökölt állapota jelentős mértékben attól függött, hogy a számukra korábban otthont adó épületek a megszállás ideje alatt milyen feladatokat láttak el, de méginkább attól, hogy a terület visszacsatolását követően mikor vonultak oda be a rendfenntartást biztosító magyar fegyveres erők. A Felvidékre

¹⁴ A Magyar Országos Levéltárban megtalálható Könyvtári Központ anyagában – XIX-I-20-40d. szám alatt – őrzött iratcsomó a részben önként megküldött kötelespéldányok iratanyagát, részben pedig a nemzeti könyvtár által – az ismét Magyarországhoz tartozó régiókban működő nyomdaktól és kiadóktól – bekért dokumentumok levelezési anyagát tartalmazza. A 12.113/1939. sz. iratban az Országos Széchényi Könyvtár megköszönte Róbert Károly nyomdatulajdonosnak, Rimaszombaton, hogy pótlólag beküldte a nála megjelent kiadványokat; ugyancsak ilyen értelmű köszönőlevelet tartalmaz a 12.092/1939. sz., valamint a 9760-97/1939 sz. irat, amely a kassai Athenaeum Könyvnyomdai Rt-nek szólt.

¹⁵ Hogy nem volt egyszerű feladat a munka elvégzése azt tanúsítják azok a levelek, amelyek szintén a Magyar Országos Levéltárban maradtak fenn, és hasonlóan az előzőkhöz szintén a Könyvtári Központ anyagában – XIX-I-20-40d. – találhatók. 1542-53/1940. sz. levél Dr. Maklár Andor, magyar királyi rendőrkapitány úrnak, a Magyar Királyi Államrendőrség beregszászi kapitánysága volt vezetőjének, Rozsnyó. A levélben az OSZK segítséget kér annak felderítésére, hogy az idegen megszállás alatt előállított kiadványokat összegyűjthesse. Hasonló tartalmú levelet küldtek – 1198-1232/1940. sz. – Mandók Sándornak, Munkács megyei jogú város irattárolásának is.

az első bécsi döntést követően azonnal bevonult a magyar honvédség, a Kárpátalját, valamint a déli területeket pedig a honvédség foglalta vissza, így a magyar rendfenntartás az első perctől kezdődően biztosított volt. Ennek ellenére ezeken a területeken is megtörtént, hogy a régi államhatalom szinte teljesen kiürítette az épületet, a felszereléseket elhordták vagy megrongálták. Az észak-erdélyi területeknek a magyar rendfenntartó erők általi elfoglalása azonban több napot, helyenként több hetet is igénybe vett, s ezért a képzők korábbi felszerelését – benne a könyvtárak gyűjteményét – szinte teljes mértékben elhurcolták, vagy a használhatatlanságig megrongálták. A visszatért területeken katonai közigazgatást vezettek be, és katonai célokra gyakran igénybe vették az intézményeket, illetve az azokhoz tartozó internátusokat. Ezek miatt a technikai nehézségek miatt több intézményben csak késve indult meg a tanítás, sőt voltak olyanok is, ahol a visszatérés első évében még meg sem tudták indítani a képzést.

Sajátosan alakult az 1914-ben alapított munkácsi állami tanítóképző sorsa. A trianoni döntés követően a megszálló cseh hadsereg áprilisban kiadatta a bizonyítványokat, és ezt követően az intézetet, bezáratta. 1919 szeptemberében az utódállam tanítóképzőjeként indult meg ismét az épületben az oktatás, ám a növendékek továbbra is ugyanabból a régióból szerveződtek, így is magyar és ruszin anyanyelvű tanulók népesítették be a csehszlovák fennhatóság alatt működő tanítóképzőt, ám a magyar nyelvű tanítóképzést megszüntették. Az 1938/39. tanévet az intézmény szeptemberben még csehszlovák fenntartásban kezdte meg, ám 1938. november 7. és 9. között a cseh és ukrán közigazgatás elmenekült a városból, mivel november 10-én a magyar honvédség bevonult Munkácsra. Az intézet 1938/39. tanévi értesítőjének 5. oldalán erről az alábbiakban számol be: *„Az 1938/39. tanév első két hónapja a cseh mozgósítás, légvédelmi gyakorlatok, különböző irányzatú, de mind magyarellenes politikai tüntetések zűrzavarai közt telt el. Majd bekövetkezett a bécsi döntés, utána a csehek és ukránok futása, költözése, a hivatalok és intézetek kiürítése. Ez a sors érte intézetünket is. November 7., 8., 9-én elhurcolták amúgy is szegényes felszerelésének nagy részét. Egyidejűleg elhagyták intézetünket a cseh, ukrán nemzetiségű tanárok, valamint – nehéz szívvel bár – Kárpátalja nem Magyarországnak ítélt területén lakó növendékeink is. Nov. 10-ike volt az a felejthetetlen nap, melyen*

vitéz honvédeink 20 év óta nem látott ünnepélyes keretek között, a csillogó szemű lakosság kitörő lelkesedése mellett vonultak be Munkács városába s birtokukba vették azt.” Az intézet birtokbavételét követően még abban a tanévben folytatták a tanítást: magyar és ruszin nyelvű¹⁶ képzést vezettek be. A korábban ukrán tanítóképzőként működő nagyszöllősi tanítóképző diákjai – tekintettel arra, hogy ezt a települést is Magyarországhoz csatolták – számára tanulmányaik befejezése érdekében külön osztályt szerveztek a munkácsi képzőben. Az évkönyv a 12. oldalon részletesen beszámolt arról is, hogy a cseh megszállást megelőzően – az 1918/19. tanévben – a tanári könyvtárban 1401, az ifjúsági könyvtárban pedig 1578 kötet könyvet őriztek. A visszacsatolást követően elkészült kárkimutatás a korábbi teljes könyvállomány elhurcolásáról számol be: „A csehek kivonulásukkor magukkal hurcolták a következő felszerelési tárgyakat (hivatalosan megállapított kárkimutatás): tanári könyvtár 1401 db., ifjúsági könyvtár 1587 db.” A könyvtár elhurcolása következtében az intézetben egyetlen könyv sem maradt. „Különösen nagy hiány volt eleinte magyar vonatkozású tárgyakban és magyar könyvekben. Tudták ezt az anyaországban, ezért hamarosan segítségünkre siettek. Az elsők között a Magyar Tudományos Akadémia, mely 269 darab könyvvel és füzetrel ajándékozott meg bennünket. Sok testvérintézettől kaptunk könyvet, címert, nemzeti zászlót stb. A Magyar a Magyarért mozgalomban 60 darab új tankönyvvel sietett az ifjúság segítségére.” A következő tanév évkönyve hiányzik, csak az 1940/41. tanévet bemutató kiadvány áll rendelkezésre. Az 1940/42. tanévet bemutató évkönyv a képző újabb megpróbáltatásáról számol be: az intézet épületét 1940. július közepétől a katonaság lefoglalta, és csak szeptember 24-én ürítette ki. Ettől a tanévtől az intézmény koedukált képzőként működött. A könyvtár gyarapodásáról, illetve az állomány nagyságáról a továbbiakban – az 1943/44. tanévben utoljára megjelent – évkönyvek tájékoztatnak.

A munkácsi tanítóképző intézet könyvtára állományának gyarapodása 1940 és 1944 között

¹⁶ Az évkönyvet is – annak megjelenéséig – két nyelven – ruszin és magyar – adták ki.

Tanév	A könyvtár típusa	Gyarapodás			Állomány
		Vétel	Ajándék	Összesen	
1940/41.	Tanári	172	90	262	503
	Ifjúsági	335	1	336	341
1941/42.	Tanári	195	223	418	729
	Ifjúsági	335	2	337	341
	Ruszin	0	43	43	43
1942/43.	Tanári	Együtt közli a vételt és		906	1645
	Ifjúsági	Együtt közli a vételt és		573	914
	Ruszin	Együtt közli a vételt és		0	43
1943/44.	Tanári	Együtt közli a vételt és		416	2061
	Ifjúsági	Együtt közli a vételt és		203	1117
	Ruszin	Együtt közli a vételt és		9	52

Az adatok forrása a Munkácsi Magyar Királyi Állami Magyar és Ruszin Tanítási nyelvű Líceum és Tanítóképző Intézet 1940/41-1943/44. tanévi évkönyvei.

Az 1939/40. tanévben, a visszacsatolt Felvidéken, az egyik legrégebbi alapítású (1870) állami tanítóképző, a Lévai Magyar Királyi Állami Tanítóképző és Líceum kezdte meg működését¹⁷.

¹⁷ Az 1939/40. tanévről kiadott évkönyv jelent meg először. Annak 3. oldalán részletes beszámolót közöl az igazgató az intézet munkájának megindításáról. „A bécsi döntés után 1938. november elején a felszabadult Felvidékkel Léva is visszajött az anyaországhoz. A csehszlovák tanítóképző a városból elköltözött. Az üresen maradt épület, amely 1918-ig magyar tanítóképző volt, újra a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium rendelkezésére állott. Sajnos a kiűritéskor igen erősen megrongáltatott és kifosztattatott a pompás épület s így nem volt alkalmas arra, hogy benne a magyar tanítóképző újra megnyitassék. Előbb a romokat el kellett tüntetni, az intézetet rendbe kellett hozni, hogy eredeti rendeltetésének megfelelően. A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium is megtett mindent hogy Léva várának ezen szép palotája méltóképpen helyreállíttassék és benne a magyar kultúra fáklyája újra világítson. 1939. március 11-én kelt 115.620-1938. IX. ü. o. sz. rendeletével értesítette Léva városát, hogy egyfelől pedagógiai érdekből, másfelől a város anyagi és kulturális érdekeinek figyelembevételével 1939. szeptember havában állami liceumot szándékozik megnyitni. A liceum tanítóképző-akadémiával lesz kapcsolatos s férfitanítók nevelését lesz hivatva szolgálni, s a két intézetet ebben az épületben helyezi el. ... Nyomban elkészült az átalakításhoz szükséges költségelőirányzat, s az intézet tartalmi munkájának, felszerelésének elindításával Balázs Béla tanügyi főtanácsost bízta meg. A rendbehozatalhoz szükséges költségekre 60.000 P-t utaltak ki, s a nyáron megkezdtek a munkát.” A képzés megindításához azonban szükség volt az intézet berendezésének és felszerelésének pótlására is: a VKM a losonci

Az 1909 és 1911 között készült, s a város legszebb helyén, a Kálvária-domb nyugati lejtőjén álló épület rendbetételét, valamint a személyi feltételek és felszerelések biztosítását követően, 1939. szeptember 15-én indult meg a tanítás. Az 1939/40. tanév évkönyve a 15. oldalon beszámol a képző könyvtári és szertári ellátottságáról is: „*Minthogy az intézet a bécsi döntés után került vissza s Trianon óta idegen célokat szolgált, egészen újra kellett berendezni. Igyekeztünk a könyvtárakat és a szertárakat rendbehozni abból az anyagból is, amit a csehszlovákok még épségben itthagytak. Taneszközeink beszerzése, a szertárak, könyvtárak anyagának fejlesztésével állandó gondunkat képezi. Különösen könyvtárunk szegény új magyar munkákban, de az év folyamán részint vétel, részint a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium ajándékozása révén több értékes magyar könyvhöz jutottunk. Visszakaptuk a budai tanítóképzőtől a volt lévai tanítóképző 6 db. mikroszkópját is.*” Ugyanitt közli az intézet az azévi könyvtári gyarapodást is: a tanári könyvtár ajándékként 11 művet kapott, az igazgatói könyvtárba pedig vétel útján 4 kötet került. Részben a kultusztárca, részben pedig az intézet előfizetésében 17 folyóirat járt a könyvtárba, melyeket a növendékek is használhattak: Magyar Szemle, Néptanítók Lapja, Énekszó, Bars, Turisták Lapja, A Földgömb, Napkelet, Magyar Pedagógia, Irodalomtörténete, Magyar Gazdák Szemléje, Magyar Nyelvőr, Magyar Lélek, Pedagógiai Szeminárium, Külügyi Szemle, Egyetemes Philológiai Közlöny, Hivatalos Közlöny, Vasárnapi Könyv. Az induló év nehézségei után a képző rehabilitációja igen gyorsan haladt, ennek jelei a könyvtár gyarapodásán is jól érzékelhetők. Az 1940/41. tanév értesítőjének 29. oldalán a könyvtár örvendetes gyarapodásáról számoltak be: „*A megindulás után a legsürgősebbnek mutatkozott a könyvtár gyarapítása, amely ma már minden szakban kellőleg ki van egészítve új művekkel.*” S valóban, a könyvtár statisztikai adataiban igen intenzív gyarapodást, és viszonylag gazdag állomány találunk: vásárlás útján 615 kötet, ajándékozás útján pedig 1185 kötet, összesen 1800 mű került be a könyvtárba, s ez a szám megegyezik az állomány adataival. Ebben az évben már 24 folyóirat előfizetése történt meg. Az 1941/42. tanévben az intézmény számára a VKM

tanítóképző bútorait és felszereléseit bocsátotta a lévai intézet rendelkezésére, ezzel elhárult az utolsó akadály is a képzés megindítása előtt.

külön keret¹⁸ biztosított a tanári és az ifjúsági könyvtár fejlesztésére, valamint továbbra is jelentős adományozás történt, melynek eredményeként a könyvtárban ismét komoly gyarapodással találkozunk: vásárlással 80, ajándékozás révén 317, összesen 397 mű került a képzőbe, az állomány nagysága pedig 2152 kötetet tett ki. Ebben a tanévben 26 folyóírra fizettek elő. A lévai képző évkönyvei a továbbiakban már nem jelentek meg, így a későbbi fejlődést nem tudjuk rekonstruálni. Az állományi adatok azonban egyértelműen mutatják, hogy ebben a képzőben – annak ellenére, hogy ott a korábbiakban magyar képző, és magyar könyvtár működött – a visszacsatolást követően a könyvtárat teljesen újjá kellett szervezni. A képzőbe bekerült könyveket – hasonlóan a korábban tárgyalt képzőkhöz – szaktárgyanként csoportosítva, tizennyolc szakgyűjteménybe sorolták, és az ifjúsági könyvtárat elkülönítve kezelték.

Az 1902-ben alapított ungvári görög katolikus tanítónőképzőt az első bécsi döntés értelmében, 1938-ban kapta vissza Magyarország, és 1938. november 10-én vonult be a magyar honvédség. Az intézet és a felszerelések állapotáról, a visszatérés körülményeiről, valamint a képzés újjászervezéséről az évkönyv nem számol be. Az azonban az 1941/42. tanév évkönyvének 7. oldalán kiderül, hogy a megszállás ideje alatt is ruszin, valamint magyar nyelvű tanítónőket képeztek. *„Intézetünk a tanítóképzésen kívül a szentistváni állameszme ápolására és kimélyítésére létesült. Benne úgy a magyar, mint a ruszin nép leányai megtanulták egymás nyelvét, szokásait kölcsönösen becsülni. Még a 20 évig tartó megszállás ideje alatt is, amikor sok felvidéki iskolában kihalt a magyar szó, intézetünk megszakítás nélkül továbbra is ápolta a magyar nyelvet és a ruszin képesítés mellett magyar tanítói nyelvű népiskolákra is képesítést adott.”* Ungvár visszacsatolását követően továbbra is megmaradt a kétnyelvű tanítás: magyar és ruszin.¹⁹ Az évkönyv először az 1940/41. tanévben jelent meg, és az 1942/43. tanévben adták ki utoljára. Az 1940/41-es évkönyv 83-84. oldalán találunk a

¹⁸ Az összeget nem közölték.

¹⁹ A magyar és a ruszin nyelv egyenlő megítélését mutatja: a kétnyelvű évkönyv kiadásán túl arra is figyeltek, hogy az iskolai ünnepélyen mindkét nyelven elhangozzanak az ünnepi beszédek. *„November 10-én ünnepeltük Ungvár visszatérésének harmadik évfordulóját. Az ünnepi beszédet Virág Aurélia V. é. tanuló magyar nyelven, Izsák Pelógia V. é. tanuló ruszin nyelven mondotta.”* 1941/42. évkönyv, - p.: 8. old.

könyvtárra vonatkozó adatokat: a könyvtár a harmadik emeleten, 24 négyzetméteres helyiségben volt elhelyezve. Ezen kívül valamennyi évkönyv rendszeresen közölte a könyvtárak gyűjteményére vonatkozó adatokat.

Az ungvári tanítónőképző intézet könyvtára állományának gyarapodása 1940 és 1944 között

Tanév	A könyvtár típusa	Gyarapodás			Állomány
		Vétel	Ajándék	Összesen	
1940/41.	Tanári könyvtár	20	20	40	728
	Ifjúsági könyvtár	67	13	80	520
	Gyak. isk. ktár.	8	0	8	98
1941/42.	Tanári könyvtár	9	36	45	773
	Ifjúsági könyvtár	22	0	22	415*
	Gyak. isk. ktár.	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat
1942/43.	Tanári könyvtár	8	4	12	785
	Ifjúsági könyvtár	24	0	24	566
	Gyak. isk. ktár.	0	0	0	98

*A 415 ifjúsági könyv kevesebb, mint az előző évben, mert év közben selejtezés volt, illetve az ifjúsági könyvtárba nem illő könyveket a tanári könyvtárba helyezték át.

Az adatok forrása az Ungvári Görög Katolikus Leánylíceum és Tanítónőképző Intézet 1940/41-1941/42-1942/43. tanévi évkönyvei.

1940-ben, a második bécsi döntés értelmében Magyarország visszakapta Észak-Erdélyt és a Székelyföldet, s benne több jelentős magyar kultúrával rendelkező nagyvárost. E városok közül többen, a trianoni döntést megelőzően nagymúlttal rendelkező, állami és egyházi fenntartású tanító-, illetve tanítónőképző intézet is működött. A visszacsatolást követően, az 1941/42. tanévben már

magyar képzőkként sorra jelentették meg értesítőiket, melynek alapján részben rekonstruálhatóvá váltak könyvtáraik sorsa is. Az 1871-ben alapított kolozsvári állami tanítóképző épületében, az elcsatolást követően, 1940-ig nyolcosztályos, román tanítóképző működött. A visszacsatoláskor azonban már román vöröskereszt-kórházként funkcionált az épület. Az 1940. augusztus 30.-i döntés és a magyar honvédség szeptember 11.-i, Kolozsvárra történő bevonulása között eltelt időben a román vöröskereszt minden mozdíthatót elszállított az épületből: gazdasági állatállományt, felszerelést, konyha- és ebédlő berendezést, az internátus felszerelését és ágyneműjét, írógépeket, varrógépeket. A honvédség bevonulását követően az épületet is az vette birtokba, ezért csak november 25-én tudták a tanítást elkezdni úgy, hogy a katonaság is tovább használta az épületet, és majd csak december 13-án távoztak onnan véglegesen. A késve elindított tanév során a VKM a 61.332/1941. számú rendeletével kinevezte Domokos Pál Péter, matematika-fizika szakos tanárt igazgatónak, és a tanév végére feltöltötték a tanári kart is. A líceumi képzés első és második osztályába csak kevés román nyelvű növendék iratkozott be, ezért ott nem, de a harmadik évfolyamon, ahol 13 román tanuló volt, külön magyar és román nyelvű tagozatot indítottak, és a képző fennállása során mindvégig magyar és román tannyelvű iskolák tanítói állására képesítő bizonyítványokat adtak ki. Az intézet megmaradt felszereléséről és berendezéséről az 1941-ben megjelent és az 1940/41. tanévre szóló évkönyv 52. oldalán adtak tájékoztatást. *„A szétdúlt, megtépett, megrongált okmányokat szeretettel gyűjtögetjük, melyekből nagymúltú intézetünk hét évtizedes története kiolvasható, de viszonylag kevés eredménnyel. A beszédes csoportképeknek keretei és képeket tartó kemény papírai megviselten kerülnek a padlás zugaiból elő, szívtelenségről, durvaságról beszélnek, az utolsó huszonkét évről pedig mitsem tudnak. ... Csaknem hiánytalanul megtalálták az eredeti bútorzatot, de ütött-kopott. Szertáraink nagyon hiányosak. Könyvtáraink rendkívül hiányosak. A román állami tanítóképző könyvtárának egy részét a honvédség bevonulása előtt elszállították. Magyar nyelven csak az 1914 előtt megjelent tudományos munkák vannak. A régi magyar tanítóképzőben a magyar nyelv és irodalom tanításánál használt segédkönyvek és kötelező olvasmányok a román uralom alatt tökéletesen eltűntek. ... A tudományos akadémiaától értékes könyvsorozatot kaptunk. Az Országos Közgyűjtemények Erdélyi*

Osztályának főfelügyelőségétől egy láda könyvet sorozhattunk intézetünk könyvsorozatába. Testvérintézetünk, a budai tanítóképző a Sztankó-féle hagyaték egy részét juttatta nekünk. Quint Józsefné értékes pedagógiai művekkel gazdagította könyvtárunkat. Székely Károly pedig a gyakorlati pedagógus szemével látva meg hiányainkat, a magyar klasszikus írók műveivel ajándékozott meg. Ezek a könyvek az 1941-ik költségvetési év örvendetes kezdő vagyontárgyai.” A három tanévben kiadott évkönyv alapján a könyvtári állomány gyarapítására és állagára vonatkozóan a következő adatokat ismerhetjük meg. Az 1940/41. tanévben az intézetben összesen 2709 kötet könyv található, melyből mindössze 121 kötet az ifjúsági anyag, a többi a tanári könyvtár, illetve a szakonként szétszotott tanári szakkönyvtárak gyűjteményében található. Ajándékozás útján 160, vásárlás révén pedig 42 kötettel gyarapodtak a könyvtárak. 1941/42. tanév során összesen 701 kötettel gyarapodott a könyvtárak állománya: 192 kötet vétel, 509 mű pedig ajándékozás révén került be a gyűjteményekbe. Ebben a tanévben – az előző évi statisztikai adatainak ellentmondva²⁰ – a könyvtárak meglévő állományát az alábbi adatokkal jelentették: tanári könyvtár 4962, ifjúsági könyvtár 1009, osztálykönyvtár 221, gyakorló iskolai könyvtár 236 kötet, összesen 6428 mű. Az 1942/43. tanévre szóló értesítő adatai szerint a könyvtárak összesen 572 kötettel gyarapodtak: a pedagógiai könyvtár 159 darabbal, a tanári könyvtár 260 darabbal, az ifjúsági könyvtár pedig 153 darabbal; állománymérleget itt nem jelentettek. Ugyancsak ebben az évben, az évkönyv 58. oldalán jelentette az intézmény az ifjúsági olvasóterem méretét: 63 négyzetméter, amely a többi olvasóterem alapterületéhez viszonyítva kiemelkedő nagyságú. További évkönyv nem jelent, s így a könyvtárra vonatkozó adatokat a későbbiekre vonatkozóan nem tudom közölni. Az állami tanítóképző mellett Kolozsvárott állami tanítónőképző intézet is működött, amelynek évkönyvei – a visszacsatolást követően – 1940 és 1944 között jelentek meg. A tanítónőképzőt 1868-ban, az Eötvös-féle népoktatási törvény alapján hozták létre.

²⁰ Ha az előző tanévi összesített állományhoz – 2709 darab – hozzászámoljuk 1941/42. tanév gyarapodását – 701 darab – az eredmény messze elmarad a közölt állománymérlegtől – 6428 kötet. Az adatok pontosítását elvégezni nem tudjuk, mivel a következő tanévi értesítő csak gyarapodási adatokat közöl, de állománymérleget nem, a további évkönyvek pedig nem jelentek meg.

Az 1940/41. tanévi értesítő 3-7. oldalán részletesen beszámolt a román megszállás éveiről, illetve a visszakapott intézmény és felszerelés akkori állapotáról. *"1919. dec. 19-én a román katonaság szállta meg Kolozsvárt. A tanító és tanítónőképző intézeti tanárok egytől-egyig megtagadták az esküt és ennek folytán kénytelenek voltak állásukat elhagyni."* Ezt a képzőt sem kímélték a Kolozsvárról kivonuló román hatóságok és szervezetek: a bécsi döntés és a honvédség bevonulása között a románok kifosztották az épületet, elszállították Romániába, többek között a könyvtárat is. *"Szomorú képet mutatott Erdély visszacsatolása után a régi, több ezer kötetes könyvtárunk. Az intézet átvétele alkalmával egyetlen magyar könyvet találtunk: Zirzen Janka életrajzát, amelyet hálás tanítványai adtak ki az első magyar állami tanítónőképző intézeti igazgatónőnek. Itt ragadom meg az alkalmat a II. kerületi Csalogány-utcai állami tanítónőképző intézet nagyrabecsült igazgatójának ... és ... a cinkotai állami tanítónőképző intézet igazgatójának, valamint a Budapesti Ranolder intézet vezetőségének hálás köszönetemet tolmácsoljam intézetünk igazgatósága nevében azokért az értékes és szakértelemmel összeállított szépirodalmi és pedagógiai művekért, valamint tankönyvekért és folyóiratokért, melyekkel sietve ellátták intézetünket."* A testvérintézeteken túl több magánszemély és szervezet is segítségére sietett az intézménynek: Hóman Bálint miniszter 183 kötet pedagógiai munkát adományozott; Huszka János, miniszteri tanácsos a Magyar Történelmi Társulat, Erdély című kiadványát küldte el; Faltys Hugóné pedig Gárdonyi összes műveinek díszkiadásával lepte meg az intézményt; a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége Erdélyi Osztálya értékes könyvsorozatot küldött; a Testnevelési Tanács saját kiadványait ajándékozta a képzőnek. Szintén adományként kapott a képző 11 féle folyóiratot, esetenként visszamenőleg azok több évfolyamát is: Muskátli, Magyar Szemle, Magyar Kultúra, Közművelődés, Természettudományi Közlöny, Magyar Tanítóképző, Magyar Pedagógia, Protestáns Tanügyi Szemle, Új Idők, Élet, Turisták Lapja. Hat folyóiratot pedig az intézet fizetett elő: Hivatalos Közlöny, Budapesti Közlöny, Magyar Tanítóképző, Néptanítók Lapja, Búvár, Rajzoktatás. Az adományozás eredményeként a tanév végére a könyvtárban 600 kötet állt

rendelkezésre. Az 1941/42. tanévben 1348 könyv²¹ meglétéről számolt be az évkönyv, a gyarapodás – 219 kötet – többnyire a további adományozóknak köszönhető: Magyar Tudományos Akadémia, Budapest székesfőváros, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium, Ambrózy Margit nyugalmazott tanárnő, Rozsondai Zoltán szakelőadó, de az intézmény 184 művet saját erőből vásárolt meg. Ebben a tanévben a tanári könyvtárat szakgyűjteményekre bontották szét, az ifjúsági könyvtár állományát pedig osztálykönyvtárakba sorolták: a tanári szakkönyvtárak állománya 813 kötetet, az osztálykönyvtárak állománya 483 kötetet, míg a gyakorlóiskolai ifjúsági könyvtár 240 kötetet foglalt magában. Az 1942/43. tanévről szóló évkönyv 27. oldalán – miután rövid összefoglalót ad az elmúlt három év szertári és könyvtári gyarapodásáról – a könyvtári ellátás gondjairól részletesebben is írt: *„Ha figyelembe vesszük azt, hogy az első 3 év alatt mindenekelőtt a teljesen elhanyagolt épületet kellett használhatóvá, a talált berendezés javításával s kiegészítésével a tantermeket elfogadhatókká, a tanulóotthont lakhatóvá, sőt barátságossá tennünk, s csak ezután gondolhattunk a szertárak és könyvtárak tudatos és tervszerű fejlesztésére, kétségtelenül megelégedettséggel kell gondolnunk könyvtárunk fejlődésére. 3 év alatt 6204.25 P értékben 1842 kötettel gazdagodott könyvtárunk. Ha azonban figyelembe vesszük azt, hogy a szorosabb értelemben vett Erdélynek egyetlen állami tanítónőképzője vagyunk, rendkívül sokan kérik felvételüket, a román tanítási nyelvű iskolákban való tanításra jogosított tanítónőkre még hosszabb ideig nagy szükség lesz, s emiatt intézetünk növendékeinek létszámát a kényszer körülmények hatása alatt, akaratunk ellenére állandóan fejlesztenünk kellett s a jelen tanévben már 298 osztályozott tanuló volt, a jövő tanévben pedig több mint 400 növendékünk lesz, szomorúan kell megállapítanunk, hogy könyvtárunk a legelemibb szükségleteknek sem tesz eleget. Még a kötelező olvasmányokat sem tudjuk tanítványainknak megfelelő példányszámban rendelkezésre bocsátani. A következő iskolai év*

²¹ A számadatok itt sem egyeznek, ha az előző évi adatokhoz hozzáadjuk a gyarapodást, illetve ha összeadjuk az egyes könyvtárak állományát, semmiképpen sem kapjuk meg a jelentett 1348-at. A különbözőség – tekintettel arra, hogy itt nem több ezres eltérésről van szó – abból adódhat, hogy hol műveket, hol pedig köteteket számol.

feladata a könyvtárnak az elengedhetetlenül szükséges könyvekkel való ellátása.” Ebben a tanévben az iskolai felszerelésekről adott jelentés szerint a könyvtárak összesen 276 kötetrel gyarapodtak: a tanári könyvtárak 191 ajándék és 82 vásárolt kötettel, az osztálykönyvtárak pedig ajándékozás útján 3 kötettel. A könyvtárak jelentett állománya: tanári könyvtárak 1609 kötet; ifjúsági könyvtár 678 kötet; összesen 2287 kötet²². Az 1943/44. tanévről kiadott évkönyv csupán a könyvtárak gyarapodásának és állományának statisztikai adatait közölte. Összesen 404 művel gyarapodtak a könyvtárak: a tanári könyvtár vétel útján 177, ajándékozás révén 153, az ifjúsági könyvtár pedig vásárlással, 74 kötettel. Az állománymérleg pedig a következőt mutatja: a tanári könyvtárak állománya 1427 kötet, az ifjúsági könyvtáraké pedig 752 kötet, összesen 2179 kötet²³. Az előző évben célként megjelölt intenzívebb könyvtárfejlesztés tehát megindult, de az indulásnál tapasztalt nagymértékű lemaradást egyetlen évben valóban lehetetlen volt pótolni.

Nagyvárad fontos kulturális centrum szerepét bizonyítja, hogy a városban vizsgált években három tanítóképző intézet is működött: egy állami tanítónőképző, egy római katolikus – a Szent Orsolya Rend által működtetett – tanítónőképző és egy román tanítási nyelvű görög katolikus tanítóképző.

A Nagyvárad Magyar Királyi Állami Tanítónőképző egy kötetben jelentette meg az 1940/41., az 1941/42. és az 1942/43. tanévre szóló értesítőjét, de tanévenkénti tagolásban tette azt közzé. Az első magyar tanévről szóló fejezet az évkönyv 3-4. oldalán részletesen beszámolt az intézet visszatérésének körülményeiről. *„A bécsi döntést követő második napon, szeptember 1-én rövid jegyzőkönyv kíséretében a román állami tanítónőképző-intézet igazgatónőjétől, mint az intézet egyedüli magyar tanára, átvettem az épületet, amely eddig a román állami tanítónőképző és tanulóotthona céljait szolgálta, – és a hozzátartozó tanyát. ... Az intézet bútorzatát és szertárát megközelítően hiánytalanul vettem át, nem úgy azonban a felszerelési tárgyakat, élelmiszer-raktárt, amelynek legértékesebbjeit: rádiót, írógépet, gyapjútakarókat, stb. sikerült a*

²² A statisztikai adatok itt sem egyeznek az előző év egyik adatával sem, de a nagyságrendet jól mutatják.

²³ Az előző évek tükrében az adatok itt sem egyeznek, de nem ezres nagyságrendű az eltérés.

volt igazgatóságnak még idejében elmenekítenie. Csapataink bevonulása előtt négy nappal – szeptember 2-án már egyedül maradtam az intézettel és egy magyar altisztel, aki szintén a tanítóképzés szolgálatában állott. A feszült hangulat, amely a városban uralkodott, továbbá az elvonulóban lévő idegen uralom által már nem szavatolt közbiztonság kétséges volta arra készítette, hogy a Magyar Párt helyi tagozatától karhatalmat kérjek elsősorban a tanyára. A karhatalmat meg is kaptam: a tanyára polgárőrséget, az intézet részére pedig a Szent László gimnázium lelkes kis diákcsoportját. Két nappal később, szeptember 4-én, mikor Diószegi László c. igazgató összehívta az első magyar tanári értekezletet, hogy a Magyar Párt megbízásából intézkedjék az intézetek és tanulóotthonok átvétele felől, átvettem tőle az ideiglenes megbízatást az intézet gondozására mindaddig, míg az a magyar tanügyi hatóságoknak átadható lesz. Ennek a napnak az estjén szomorú vendégek érkeztek az intézetbe. Kb. 400 aradi menekült. Otthont, a tanyáról pedig az élelmezésükhöz szükséges zöldség-félét nyújtotta nekik hetekig az intézet. Csapataink bevonulása után pár nappal, mikor megkezdődött a Katonai Parancsnokság kirendeltségénél a magyar tanügy szolgálatába való jelentkezés, jelentettem Bendák Gyula Debrecenből kirendelt tanfelügyelőnek, hogy van Nagyváradon egy szép kétemeletes, most már az utódlás jogán magyar állami tanítónőképző, növendék nélkül, egy tanárral. Különösnek találta a jelentést és tanácsolta, hogy jelentkezsem más típusú iskolához tanári szolgálatra. – Még a gondolata is megriasztott annak a lehetőségnek, hogy itt a 22. éven át román nemzeti érdekeket szolgáló apostoli küldetéssel és buzgósággal működő román állami tanítónőképzőt utódképpen ne tanítónőképző kövesse; egy magyar tanítónőképző, amelynek vezetői és munkásai majd nyitott szemmel nézik és meg is látják a visszatért Biharország embertalajának olyan fogyatékosságait, amelyet a 22. évi megszállás után csak egy erős nemzeti szellemben nevelt, öntudatos magyar tanítónemzedék tud pótolni. Ezzel a gondolattal és Bendák Gyula tanfelügyelő irányításával, továbbá 1-2 saját jószántából munkába álló kartárs segítségével meghirdettük és megkezdtük a beiratkozást.” A tanítás megkezdése azonban egyáltalán nem volt egyszerű. A korábban a nyolcosztályos román tanítóképzés struktúrájában tanulók tanrendjét be kellett illeszteni az akkor érvényben lévő magyar képzési rendszerbe: részben az öt évfolyamos tanítóképzésbe,

részben pedig a líceumi képzésbe. Igen sok korábbi növendék nem tért vissza az intézménybe, újak pedig – nem ismerve a képzést – nem sokan jelentkeztek, s ráadásul az internátus felszerelésének kifosztása miatt hetekig nem volt lehetőség a bentlakásra sem. A katonai parancsnokság gyors-segélye később lehetővé tette a felszerelések részbeni pótlását, így minimális berendezéssel ugyan, de az internátus november 11-én meg tudta szolgálatát kezdeni. A katonai parancsnokság szeptember 24-én összeállította az intézet 12 fős tanári karát, a gyakorlóiskolába pedig három tanítónőt nevezett ki. Az intézet tanári kara szeptember 30-án tett ünnepélyes keretek között fogadalmat, és 1940. október 15-én megtartották a tanévnyitót, majd három nappal később, október 18-án megkezdődött a tanítás is. November 26-án megszűnt a városban a katonai parancsnokság, és még azon a napon a debreceni tankerületi királyi főigazgatóság 32/1940-41. sz. rendeletével Kiss József, tankerületi királyi főigazgató beiktatta a képzőt a debreceni tankerület iskolái közé. A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 1941. január 29-én küldte ki számvevő biztosát az intézet vagyontárgyainak leltárba vétele, valamint az éves költségvetés megállapítása céljából, s hamarosan megérkezett az intézeti tanárok VKM általi kinevezése is, amely a katonai parancsnokság ideiglenes kinevezéseit váltotta fel. Ezekkel az intézkedésekkel a tanítónőképző integrálódott a magyar oktatásügybe. Szakmai integrációt segített a győri, valamint a cinkotai állami tanítónőképzővel történő kapcsolatfelvétel, ahonnan könyvek is érkeztek. Az első év szerény növendékszama az 1941/42. tanévben már négyszeresére – 224 fő – emelkedett. Az évkönyv azonban alig árul el valamit az intézet könyvtáiról: mindössze az 1942/43. tanévet tárgyaló fejezet 34. oldalán található néhány adat. *„A felszabaduláskor teljesen üresen álló könyvszekrények is kezdenek megtelni, bár még távol állanak attól, hogy egy állami intézet igényeit kielégítsék. Tanári könyvtárunk állománya 747 drb. könyv, 3361.50 P. értékkel. Ifjúsági könyvtárunké pedig 196 drb. 294 P. értékkel. Ezen állományból a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium ajándéka 202 drb. könyv a tanári, 164 pedig az ifjúsági könyvtárban, 1059.65, illetve 149.24 P. értékben.”*

A román megszállás alatt sajátosan alakult az 1858-ban, Nagyváradon alapított és a Szent Orsolya Rend által működtetett, római katolikus tanítónőképző sorsa: a kommunista hatalom és a román megszállás alatt a nővéreket több inzultust érte, majd a

román állami hatóság intézkedése következtében, 1939-ben kénytelen volt kapuit bezárni, de 1940-ben ismét megindították a tanítónőképzést. Az intézet évkönyve az 1942/43. és az 1943/44. tanévről jelent meg. Az 1942/43. tanévi értesítőben a könyvtárak, szertárak adatai a 15. oldalon szerepelnek, mely szerint: a tanév során a tanári könyvtár vétel útján 50 kötetel, az ifjúsági könyvtár pedig 47 kötetel és 16 ajándékkönyvvvel, valamint a Vallás és Közoktatásügyi Miniszter ajándékaként 127 kötetel gyarapodott. A könyvtárak állománya ebben az évben: tanári könyvtár 400 mű, ifjúsági könyvtár 1390 mű. Az 1943/44. tanév értesítőjének 5. oldalán ugyancsak beszámoltak a könyvtárak fejlesztéséről. *„Könyvtáraink állománya évről évre gyarapodik. Igyekszünk pótolni a 22 évi megszállás alatt beállott hiányokat.”* Ebben a tanévben csak vásárlás révén gyarapodott a könyvtárak állománya: a tanári könyvtár 94 kötetel, az ifjúsági könyvtár pedig 124 kötetel, s így a tanári könyvtár 494 kötetet, az ifjúsági könyvtár ugyanakkor 1514 kötetet tartalmazott.

Az 1846-ban alapított, román tanítási nyelvű, görög katolikus tanítóképző a román megszállás alatt is folyamatosan működött. Évkönyvei az 1941/42. és az 1943/44. tanévre szólóan lelhetők fel. Az 1941/42. tanév értesítőjének 9. oldalán mutatja be a könyvtárat. *„A magyar nyelv eredményes tanítása céljából ezidén megkezdjük a magyar könyvtár szervezését, s ezt minden évben fokozatosan bővíteni fogjuk.”* A tanári könyvtárat a 65 négyzetméteres tanári szobában helyezték el. A magyar könyvtár 315 db., a román könyvtár 1167 db., a pedagógiai könyvtár pedig 377 művet foglalt magában. Az 1943/44. tanévre az adatok a következőképpen módosultak: magyar könyvtár 459 db., román könyvtár 1167 db. s a pedagógiai könyvtár 377 db. A két utóbbiban gyarapodás a két tanév alatt nem történt, csupán a magyar könyvtár állománya növekedett 144 kötetel. Az évkönyvek több információt a könyvtárakra vonatkozóan nem tartalmaznak.

Szatmárnémetiben római katolikus tanító és református tanítónőképző működött. Az 1847-ben alapított római katolikus tanítóképző intézet – az általam vizsgált években – csupán az 1943/44. tanévről adott ki évkönyvet. Az évkönyv 5. oldalán részletes beszámolót közölt az intézet múltjáról. A trianoni döntést és a város román megszállását követően, 1922-ben a képző beszüntette működését. 1943. május 7-én a Vallás és Közoktatásügyi Miniszter 92.613/1943. VI. 3. ü. o. rendeletével

jóváhagyólag tudomásul vette az intézet működését, és engedélyezte az államérvényes bizonyítványok kiadását. A püspök az iskola és az internátus vezetését a Keresztény Iskolatestvérekre bízta. A könyvtárral kapcsolatosan igen kevés információt tartalmaz az évkönyv. Külön könyvtárhelyiséget nevez meg, amelynek alapterülete 49 négyzetméter, de az nem derült ki, hogy ez tanári vagy ifjúsági célokat szolgál-e. Az évkönyv 11. oldalán közzétették a gyűjtemény gyarapodásának adatait. A tanári könyvtár számára 15 darab könyvet vásároltak, s jelentős mennyiségű ajándékot is kaptak. A kiadvány pontosan felsorolja az adományozókat és az adomány mennyiségét is: Győri Bencés Gimnázium 18 mű, Egre Ciszterci-rendi Gimnázium 15 mű, Nagyvárad Jászóvári Premontrei Gimnázium 57 mű, Kalocsai Jézus-Társasági Gimnázium 8 kötet és több füzet, Bajai Miasszonyunk Római Katolikus Leánynevelő Intézet 28 mű, Sophianum Leánynevelő Intézet 27 mű, Szatmári Irgalmas Nővérek Római Katolikus Tanítónőképzője 100 mű, a Székesfehérvári Ferenc József Nőnevelő Intézet pedig 55 pengőt küldött a könyvtár fejlesztésére.

Hasonlóan az előzőhöz, az 1903-ban alapított Szatmárnémeti Református Tanítónőképző Intézet is csupán egyetlen évkönyvet adott ki az 1943/44. tanévről. A kiadvány 10-11. oldalán a könyvtárra vonatkozó adatokat is találunk. A tanári könyvtár állománya 2 ajándékkötettel és 6 vásárolt művel gyarapodott, állománya pedig 473 mű. Az ifjúsági könyvtár a tanévben 315 vásárolt kötettel lett gazdagabb, s az állománya 1037 kötet. Ugyanitt közlik az előfizetett 15 folyóirat listáját is: Búvár, Cselekvés Iskolája, Erdélyi Helikon, Felvidéki Nevelő, Híd, Magyar Torna, Magyarosan, Magyar Iparművészet, Nevelésügyi Szemle, Mennyiségtan és Természettudományi Didaktikai Lapok, Egyháztörténet, Pásztortűz, Természettudományi Közlöny, Tanáregyesületi Közlöny, Riadó. Egyéb információt nem közöltek, s további intézeti kiadvány nem jelent meg.

A visszacsatolt területen, Szamosújváron román tanítási nyelvű, görög katolikus tanító- és tanítónőképző működött. A tanítónőképző intézet²⁴ egyetlen tanévben – 1941/42. tanév –

²⁴ Ezt a tanítónőképzőt nem tartalmazza az a jegyzék, amelyet a tanítóképzés történetének feldolgozásával foglalkozó Kiss József tett közzé a Nagyvárad

jelentkezett évkönyvvel, de az is csupán gépiratban maradt ránk. Az évkönyv 1. oldalán rövid történeti összefoglalót találunk az intézetről: 1915-ben alapították és 1931/32-ben új épületbe költözött. Az intézet könyvtáraitól mindössze annyit lehet megtudni, hogy a tanévben a tanári könyvtár vásárlás útján 19 kötettel, ajándékozás révén pedig 8 kötettel gyarapodott, és állománya 580 művet tartalmaz. Az ifjúsági könyvtár ugyanebben az évben csak vásárlás révén gyarapodott, 264 kötettel, és gyűjteménye 2297 kötetet foglal magában. A Szamosújváron működő másik intézményről, az 1869-ben alapított tanítóképzőről sem sokkal többet tudunk meg. Két évben – 1942/43 és 1943/44 – jelent meg évkönyve, pontosabban szólva az évkönyv kiadásra nem, csupán leírásra került, s gépirat formájában létezik, de mindkét évkönyvben található könyvtári adat. Az 1942/43. tanévben a tanári könyvtár 40 kötettel, vásárlás útján gyarapodott, s állománya összesen 381 kötet. Az ifjúsági könyvtárba 527 művet szereztek be, és 80 kötetet kaptak ajándékba, az állomány pedig 3125 kötet. Az 1943/44. tanévben a tanári könyvtárba 9 művet vásároltak, ajándékként pedig 2 kötet érkezett, állománya 421 kötet. Az ifjúsági könyvtárba 194 könyvet szereztek be, és egy kötetet kaptak ajándékba, a teljes gyűjtemény pedig 3752 kötet²⁵. Az 1858-ban alapított, Csíksomlyói Római Katolikus „Majláth” Líceum és Tanítóképző Intézet egyetlen kötetben, 1944-ben adta ki az 1940/41., 1941/42., 1942/43. és 1943/44. tan évekről szóló évkönyvét. Az évkönyv 1-26. oldalán részletesen bemutatja az intézet 1858-1908 közötti történetét, majd rátér az 1940/41. tanév történetének ismertetésére, melyből megtudhatjuk, hogy 1940. augusztus 30-án délután adta hírül a bécsi döntést a rádió: Észak-Erdélyt és a Székelyföldet visszacsatolták Magyarországhoz. A tanítóképző ekkor Marosvásárhelyen működött, s ezt a tanévet ott is fejezték be. Marosvásárhelyre a magyar katonaság szeptember 10-én vonult be. Ezt követően az intézetet az erdélyi katolicizmus központjába, Csíkba helyezték vissza, de nem Csíksomlyóra, hanem Csíkszeredába, s majd csak az 1942/43. tanévet tudták az

Magyar Királyi Állami Leányliceum és Tanítónőképző Intézet 1942/43. tanévi értesítőjében.

²⁵ Jól érzékelhető, hogy a statisztikai adatok itt sem egyeznek: az előző évi állomány és az azévi gyarapodás nem eredményezi az aktuális év állományát, annál jelentősen több.

intézet eredeti székhelyén, Csíksomlyón kezdeni. Az évkönyv beszámol arról is, hogy az 1916-os román betörés, valamint az akkori háromszori költözés miatt a felszerelés és a gyűjtemények szinte teljesen megsemmisültek. Az újabb költözések miatt a könyvtárak és a szertárak felszerelésének gyarapítását későbbre halasztották, s csupán a legfontosabb térképeket, tanterveket és rendtartásokat vásárolták meg. A tanári könyvtár a VKM-től 209 művet kapott, amelyből 180 kötet vezérkönyv, vásárlás útján pedig 10 kötetet szereztek be, s így a tanári könyvtár állománya 1123 kötetet tesz ki. Az ifjúsági könyvtár 35 ajándékkönyvvel és 3 vásárolt művel gazdagodott, állománya pedig 178 kötet. Az 1941/42. tanévet az intézmény Csíkszeredán töltötte. Ez alatt az idő alatt a tanári könyvtár 89 ajándékkötettel és 73 vásárolt művel gyarapodott, s állománya 1285 kötetet foglalt magában. Az ifjúsági könyvtár 104 kiadvánnyal – 75 saját beszerzés, 29 ajándék – bővült, s a gyűjteményben 282 kötet található. A tanári könyvtárba szabályzatokat, utasításokat és rendtartásokat szereztek be, az ifjúsági könyvtár számára pedig házi olvasmányokat. A tanítóképző az 1942/43. tanévben költözött be korábbi épületébe Csíksomlyóra, ahol a korábban tervezett intenzívebb könyvtárfejlesztés nyomai valóban megjelentek. A tanári könyvtár vétel útján 28, ajándékozással 137 kötettel gyarapodott, az ifjúsági könyvtár pedig 192 könyvet kapott ajándékba, és oda 14 művet szereztek be. A tanári könyvtár állománya 1450, az ifjúságié 488 könyvet foglalt magában. Ebben az évben pótolták a hiányzó tanterveket és rendtartásokat, de már más jellegű munkákat is be tudtak szerezni. Az intézetbe hat folyóirat járt: Hivatalos Közlöny, Kolozsvári Püspöki Helytartótanács Közlönye, Erdélyi Iskola, Magyar Kórus, Énekszó, valamint Éneklő Ifjúság. Az 1943/44. tanév adatai között megtalálható a könyvtár alapterületének adata is: 18 négyzetméter, de az nem tudható, hogy ez ifjúsági vagy tanári célokat szolgált-e. A tanári könyvtár állománya ebben az évben vásárlás útján 24 kötettel, ajándékozás révén pedig 139 kötettel gyarapodott, állománya 1613 kötetet tett ki. Az ifjúsági könyvtárba 53 művet szereztek be, és 273 könyvet kaptak ajándékba. A kollekció 814 kötetből állt. Ebben a tanévben a tanári könyvtár számára már egyáltalán nem módszertani segédanyagokat vettek, hanem szakkönyveket, az ifjúsági könyvtárba pedig házi kötelező olvasmányokat szereztek be. A tanév során megkezdték a könyvtárak átrendezését, megkezdték a helyrajzi, szak, cím és

szerzői katalógus készítését, melyek szerkesztésébe bevonták a növendékeket is.

Székelykeresztúron állami tanítóképző intézet működött, melyet 1871-ben alapítottak. Az intézet évkönyve az 1942/43. és az 1943/44. tanévről jelent meg. Az első évkönyv 6-9. oldalán – A Székelykeresztúri Állami Tanítóképző Intézet története a román uralom idején (1919-1940) címmel – összefoglalták a több mint két évtized történetét. Ennek alapján rekonstruálható az intézet román megszállás-kori története. Az 1918/19. tanév végéig magyar rend szerint folyt a tanítás, de a képesítő vizsgán román történelemből és földrajzból külön vizsgát kellett tenni. Az 1919/20. tanévben szünetelt a tanítás, majd 1920 szeptemberétől állami, magyar tannyelvű tanítóképzőként működött, olyan zavartalanul, hogy a magyar tanítóképzős tankönyveket használták. Azonban az „1924. évi tv. kulturzóna területévé nyilvánította Bihar, Szilágy, Szatmár, Marostorda, Tordaaranyos, Udvarhely, Csík, Háromszék és Hunyad megyék területeit.[Ennek értelmében] Az ottani állami iskolákba a miniszter a Regátban született és nevelkedett tanító- és tanárszemélyzetet köteles küldeni, akik 50 %-kal magasabb fizetést és egyéb kedvezményeket is kapnak, ha a különböző nevű (eteroglata) népeket sikerrel románosítják el.”²⁶ Székelykeresztúr, valamint az intézet elrománosítása ekkor indult meg, melynek következtében megváltoztatták a képző nevét, és a magyar anyanyelvű tanulókat a román nyelv elsajátítására ösztönözték. A magyar hatóságok az intézetet teljesen lepusztult állapotban, kifosztottan és közműveiben elhanyagoltan vették át. A magyar honvédség Székelykeresztúrra történő bevonulását követően itt is katonai közigazgatást vezettek be, s erre a célra a képző épületét is lefoglalták, ezért a tanítás csak 1940. október 20-án kezdődött. Az 1942/43. tanév értesítőjének 38. oldalán rövid összefoglalás található az intézmény felszereléseinek és könyvtárainak állapotáról. „Az állami tanítóképző-intézet könyvtárai és szertárai a román közoktatási kormányzat tulajdonában veszendőbe kerültek. A Székelyföld visszatérésekor pedig román intézkedésre a könyvtárak és szertárak anyagának nagyobb részét innen elszállították, s csak kevés álladék volt megmenthető. A magyar tanítóképzés kívánalmait ez pedig ma már alig szolgálhatja és a

²⁶ A Székelykeresztúri Magyar Királyi Állami Líceum és Tanítóképző Intézet évkönyve az 1942/43. tanévről. – p.: 7.

könyvtárak, szertárak korszerű újjászervezése szükséges. A következő könyvtárak és szertárak szervezését vettük tervbe: tanári, ifjúsági könyvtár, gyakorló népiskolai könyvtár és szertár."

A magyarországi tanítóképzés és a magyar történelem sajátosságának igen sok jelét viseli magán a Zombori Magyar Királyi Állami Tanítónőképző Intézet és Leánylíceum sorsa. Az évkönyv adatai szerint 1816-ban alapították, más forrásokban²⁷ azonban az alapítás évét 1873-ban jelölik meg. 1816 és 1920 között görög-keleti, szerb tannyelvű tanítóképzőként funkcionált, majd 1920. augusztus 27-én „jugoszláv” állami iskola lett. Zomboron 1932-ig külön tanító- és külön tanítónőképző intézetben folyt a képzés, majd az utóbbit koedukáltnak minősítették, és a tanítóképzőt megszüntették; ezt követően csupán a tanulók 25 százaléka volt leánytanuló. 1940 januárjában rendkívüli képesítő vizsgát tartottak, majd a politikai viszonyok miatt 1941 áprilisában beszüntették a tanítást, a növendékeket pedig hazaküldték. A magyar honvédség bevonulását követően a városban szintén katonai közigazgatást vezettek be, amely 1941. május 26-án elrendelte a képzés megindítását. Ugyanebben az évkönyvben található a könyvtárak gyarapodásának és állagának kimutatása is. 1941/42-ben a tanári könyvtár vásárlás útján 167 kötettel, ajándékozással 303 kötettel gyarapodott, az állománymérleg pedig 2775 könyvet mutatott. Az ifjúsági könyvtár számára 224 kiadványt vásároltak, és ajándékba kaptak 15 kötetet. Az állománymérleget nem közölték. A könyvek tartalmáról és a gyarapodás körülményeiről az évkönyv VII. fejezete²⁸ tájékoztat: „1. Tanári könyvtár. Könyvtárunk a tanév elején magyar nyelvű könyvvel nem rendelkezett. Nagy hálával tartozunk tehát a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak, hogy a jövőendőbeli

²⁷ KISS József : A magyar tanítóképzés történeti fejlődése. In: Pap Sándorné Varga Ilona (szerk.): A Nagyvárad Magyar Királyi Állami Leánylíceum és Tanítónőképző Intézet évkönyve az 1940-41, 1941-42, 1942-43. tan évekről . – Nagyvárad : Magyar Királyi Állami Leánylíceum és Tanítónőképző Intézet, 1943. – p.: 17-52. old. A zombori képző alapítási évének dátuma a 33. oldalon található. Az intézet teljes történetéhez az is hozzátartozik, hogy az intézet 1941/42. évi évkönyvének 8-9. oldalán a következő adat is szerepel: 1778-1811 között már görög-keleti, szerb tanítási nyelvű normaiskola mellett működött a képző. Maradva az évkönyv hiteles elfogadásánál a továbbiakban én 1816-ot fogadom el alapítási évként.

²⁸ Oldalszám hiányzik.

könyvtárunk alapját képező művek beszerzésében bőkezűen segített. A sok értékes könyvért és folyóiratért is köszönetet mondunk, amit a vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól, a Magyar Tudományos Akadémiától, a Pázmány Péter Tudományegyetemtől, az Országos Sportközpont Vezetőségétől és a Magyar Kir. Egyetemi Nyomdától ajándékba kaptunk. A kezdet anyagi nehézségei miatt még csak a következő folyóiratok járnak intézetünknek: Hivatalos közlöny, Társadalomtudomány, Magyar Lélek, Nevelés, A Gyermekek és az Ifjúság, Néptanítók Lapja, Vasárnapi Könyv, Magyar Zenei Szemle, Diákkaptár. 2. Ifjúsági könyvtár. Magyar nyelvű ifj. könyvünk a tanítás megindulásakor egyáltalán nem volt. A beszerzés karácsony után indult meg. A V. K. M. 54021/1941. V. Ü. o. sz. rendeletével engedélyezett művekből főleg irodalmi műveket vásároltunk, ezenkívül nyelvvédő, néprajzi, történelmi és elmélkedő-nevelő műveket, s néhány értékes világirodalmi ifj. könyvet szereztünk be. Egyelőre csak egy folyóiratunk van, a Vasárnapi Könyv. Ezt hétről-hétre 21 növendék vette meg. A tanulók összesen 190-szer kölcsönöztek könyvet.” Az 1942/43. tanév értesítőjének 3. oldalán már jóval kevesebb információt találhatunk a könyvtárakról. „A nagyméltóságú Miniszter úr gondoskodásából 5000 P-t fordíthattunk könyvtáraink és szertárainak fejlesztésére, s még 7000 P felhasználását engedélyezte. Korszerűsített könyvtáraink már alig mutatnak hiányt.” A könyvtári állománymérleget pedig a megkezdett könyvtárrendezés és leltározás miatt az évkönyvben nem tudták közölni.

A trianoni döntés következtében elcsatolt területek részbeni visszatérését követően a kormány, és annak döntéseit megvalósító kultusztárca gyorsan és nagy intenzitással kezdte meg a tanító- és tanítónőképző intézetek rehabilitációját és a magyar oktatási igazgatásba, valamint a magyar oktatási intézményrendszerbe történő újbóli integrálását. A fentebb bemutatott intézmények többségét a területek magyar birtokba vételével egyidejűleg ismét a magyar tanítóképzés szolgálatába állították, de a rehabilitált intézmények száma – s ez egyenesen következik a csak részleges területi visszacsatolásból – nem érte el a „boldog békeidőkben” működő képzők számát. A visszacsatolt területeken azonban nem homogén, magyar tannyelvű intézetek folytatták munkájukat, hanem – tekintettel a különböző nemzetiségi kisebbség magas lélekszámára – nemzetiségi tannyelvű iskolák számára is képeztek

tanítókat és tanítónőket. Az intézmények magyar oktatásügybe történő integrálásával egyidejűleg megkezdődött az intézeti könyvtárak rehabilitációja is. A képzők többségében ez egyet jelentett a könyvtárak újbóli megalapításával. Ez egyrészt abból következett, hogy a visszatért területekről kivonuló idegen közigazgatás és intézményrendszer minden mozdíthatót – beleértve a könyvtárak gyűjteményét is – magával vitt az iskolákból és az azt szolgáló internátusokból, másrészt pedig abból, hogy a mintegy két évtizedes megszállás alatt magyar könyvek nem, illetve csak alig kerülhettek be az utódállamokba, s a korábban beszerzett magyar nyelvű művek ez alatt az idő alatt elhányódtak, elhasználódtak, illetve elavultak. A kultusztárca, a visszacsatolt, illetve visszafoglalt területek integrálására szerveződő társadalmi mozgalmak, a magyar tudományos intézményrendszer, a könyvkiadók és magánszemélyek mind összefogtak annak érdekében, hogy a magyar könyv, a magyar írásbeliség a megnövekedett ország lehetőleg valamennyi területére ismét eljusson. A fentebb közölt adatok azt bizonyítják, hogy az akciók nem voltak eredménytelenek, hiszen az új alapítású könyvtárak gyarapodásában gyakran fontosabb szerepet játszott az adományozás, mint a vásárlás. A visszatért területeken működő tanító- és tanítónőképzők könyvtáraik és szertáraik újbóli felszerelésére a kultusztárcától jelentős államsegélyeket is kaptak, folyóiratokat fizettek számukra elő és a legnagyobb könyvadományozó maga a minisztérium volt. A tiszavirág életű magyar intézmények könyvtárainak gyűjteménye – ennek megfelelően – jelentősen gyarapodott is, ám a néhány esztendő nem volt arra elegendő, hogy jelentősebb gyűjtemények halmozódjanak fel. Mint láttuk a kollekciók többsége az egy-, kétezres nagyságrendet érte el, de nem volt ritka az ezer kötet alatti állomány sem. A dinamikus állományfejlesztés ellenére sem tudtak a képzők könyvtárai olyan gyűjteményeket összeállítani, amelyek valóban ki tudták volna elégíteni az igényeket. Különösen kis állománnyal rendelkeztek a tanári könyvtárak, amelynek okát abban a törekvésben kell látnunk, hogy először a növendékek számára akarták biztosítani a kötelező olvasmányokat, és ez többnyire felemésztette a rendelkezésre álló kereteket, ezért inkább a tanári könyvtár fejlesztése maradt el.

Az 1943/44. tanévben a visszacsatolt területek még be tudták fejezni a tanévet, s erről az évkönyvek is megjelentek még, a továbbiakban azonban ezeken a területeken háborús viszonyok uralkodtak, s ezért az 1944/45. tanévben az oktatás már nem indulhatott meg. 1945. január 20-án Moszkvában a magyar Ideiglenes Nemzeti Kormány aláírta a fegyverszüneti egyezményt, amely diktátum érvénytelenítette az 1938. és az 1940. évi bécsi döntéseket, és a Kormányt arra kötelezte, hogy az összes magyar csapatokat, valamint hivatalokat Magyarország 1937. december 31-i határai mögé vonja vissza, s ezzel a korábbi magyar intézetek ismét az ország területén kívülre kerültek.

SUMMARY

The repeated and major border changings were extremely important events of the Hungarian history in the 20th century. Between 1938-1944 as result of the changing borders the Hungarian government was trying the educational institutes beyond the frontier to take service with the Hungarian teachers' training. The paper shows the special circumstances of these institutes and the reorganization of their libraries in this particular political period. On the basis of primer sources it lists the rehabilitated training schools, represents their special conditions, reveals the acquisition of Hungarian documents. It sets out facts about the collection of students' and teachers' libraries. In addition it presents the activities of Hungarian authorities, civil institutions and associations of the disannexed territories for rehabilitation of the training schools and their libraries.

The essay - with the help of archival resourches - reports the book-gifting action of the „Hungarians for Hungarians” movement and evaluates the consequences of these years for the future of libraries.

ZUSAMMENFASSUNG

Zur ungarischen Geschichte des XX. Jh.-s gehört eine etwa 50 Jahre lange Zeitspanne, die durch mehrfache, bedeutende Veränderung der Staatsgrenzen geprägt ist. Die Veränderung der Staatsgrenzen zwischen 1938 und 1941 brachte in der Geschichte des ungarischen Unterrichtswesens, der der pädagogischen Ausbildung und der Bibliotheken der Pädagogischen Bildungsanstalten bedeutende Veränderungen mit sich. Die ungarische Regierung war bemüht die früher, vor 1920 im Dienste der ungarischen pädagogischen Ausbildung stehenden Institutionen, die nach dem Trianoner Vertrag außerhalb der ungarischen Staatsgrenzen geblieben sind, erneut zu aktivieren. In dieser Arbeit versucht die Autorin erstens den gesellschaftsgeschichtlichen Hintergrund dieser Bildungsanstalten bzw die allgemeine gesellschaftliche Entwicklung in dieser Zeitspanne zu schildern, zweitens die Neugründung der in diesen Anstalten früher tätigen Bibliotheken darzustellen. Nach der Erschließung primärer Quellen wird die spezielle Lage der einzelnen Institutionen und ihre Tätigkeit beschrieben. Detailliert werden die Verhältnisse der Neugründung bzw die Frage der Versorgung dieser Sammlungen mit ungarischen Dokumenten behandelt. Konkrete Angaben findet der Leser über den Bestand der Bibliothek des Lehrkörpers und den der Schüler vor der Entscheidung in Trianon und über die Neuanschaffungen zwischen 1938 und 1941. Zum Schluß werden die Bemühungen der Behörden, der gesellschaftlichen Organisationen und Vereine bzw selbst der einzelnen Bildungsanstalten in Oberungarn, in der Karpatho-Ukraine, in der Woiwodina beschrieben, die sie im Interesse dieser "Rehabilitation" (Wiederherstellung des früheren Institutionsnetzes) ausgeübt haben.

Auf Grund archivarischer Quellen berichtet die Autorin über die Zielsetzungen und Aktionen der Zivilbewegung "Ungar hilf dem Ungar", die Bücherspendeaktionen organisierte. Anschließend werden die Ergebnisse bewertet.